

महिला विरुद्ध हुने मनोवैज्ञानिक हिंसाका कारण र त्यसको असर
पोखरा लेखनाथ महानगरपालिका वडा नं. ८ कृष्ण टोलमा आधारित

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा समाजशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, समाजशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर तह,
द्वितीय वर्ष दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत गरिएको शोधपत्र

शोधपत्र

शोधार्थी

तीर्थ शर्मा (ढकाल)

क्याम्पस रोल नं : ३५/२०६७

परीक्षा रोल नं.: ३५/४८०५२०

रजिष्ट्रेशन नं.: ६-१-२९१-७६-९९

समाजशास्त्र विभाग

पृथ्वी नारायण क्याम्पस

पोखरा

२०७४

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा समाजिक शास्त्र सङ्काय पृथ्वी नारायण क्याम्पस अर्न्तगत स्नातकोत्तर तह समाजशास्त्र विषयको दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि समुह २०६६ क्रमाङ्क ६७ का छात्रा श्री तीर्थ शर्मा (ढकाल) ले तयार पार्नु भएको “महिला विरुद्ध हुने मनोवैज्ञानिक हिंसाका कारण र त्यसको असर” शीर्षकमा शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । उहाँको कार्य प्रति म सन्तुष्ट छु । उक्त शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
मुकुन्द लम्साल
शोध निर्देशक

मिति: २०७४/११/२८

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत पृथ्वी नारायण क्याम्पस, समाजशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर तह दोश्रो वर्षको समाजशास्त्र विषयको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्नको लागि छात्रा तीर्थ शर्मा (ढकाल)ले तयार पार्नु भएको “महिला विरुद्ध हुने मनोवैज्ञानिक हिंसाका कारण र त्यसको असर” शिर्षकको यो शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकोले शोधपत्र मुल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मुल्याङ्कन समिति

.....
मुकुन्द लम्साल
उप-प्राध्यापक
शोध निर्देशक

.....
शान्ता खत्री
उप-प्राध्यापक
बाह्य परीक्षक

.....
प्रा. डा. विश्व कल्याण पराजुली
विभागीय प्रमुख

मिति : वि.स. २०७४/११/२८

कृतज्ञताज्ञापन

यो शोधपत्र स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षै समाजशास्त्र विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार गरिएको हो । यसको लागि म समाजशास्त्र विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा प्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

यो शोध तयार गर्नको लागि आफ्नो अमूल्य समय दिएर मार्गनिर्देशन गर्नुहुने मेरा आदरणीय गुरु शोध निर्देशक श्री मुकुन्द लम्साल ज्यू प्रति हृदयदेखि नै कृतज्ञ छु । समाजशास्त्र विभागका विभागीय प्रमुख प्रा.डा. विश्वकल्याण पराजुलीज्यू प्रति आभार प्रकट गर्दछु । पुस्तक र अन्य सामाग्रिहरू उपलब्ध गराईदिनुहुने पश्चिमाञ्चल क्षेत्रिय पुस्तकालय प्रमुख तथा अन्य सहयोगी कर्मचारीहरूलाई पनि धेरै धन्यवाद प्रदान गर्दछु । क्षेत्र अध्ययनको क्रममा आफ्नो व्यस्त समयको प्रवाह नगरी आवश्यक समाग्री र सूचनाहरू प्रदान गर्नुहुने उत्तरदाता महिला दिदि बहिनीहरू प्रति आभारी छु ।

अन्तमा यो शोध तयार गर्ने क्रममा कम्प्युटर सेटिङ्ग तथा प्रिन्टिङ्ग गरिदिनुहुने कञ्चन कम्प्युटर सेवालाई र आफ्नो अमूल्य सुझाव दिएर आवश्यक वातावरण उपलब्ध गराई दिनुहुने मेरो परिवार र छोरी सन्ध्या, सभ्या ढकाललाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

.....

तीर्थ शर्मा (ढकाल)

मिति: २०७४/११/२८

सोध सार

महिला माथि हुने शारिरीक र मानसिक मात्र नभई सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, कानुनी जुनसुकै रूपमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष यातनालाई महिला विरुद्धको हिंसा मान्नु पर्दछ । जुन कार्यले वा व्यवहारले कसैको मनोभावना, दिलमा चोट पुऱ्याउने तरिकाले पिडित बनाइन्छ भने त्यस्तो हिंसालाई मनोवैज्ञानिक हिंसा भनिन्छ । यस्ता हिंसा भित्र कुटपिट बलत्कार, यौन दुर्व्यवहार, बहुविवाह, बोक्सी आरोप वा सजाय, चरित्र हत्या, घरबाट निकाला, खान लगाउन बञ्चित गर्ने, गाली गलौज, एसिड खन्याउने, दाइजोको कारण हुने व्यवहार, यातना, भुट्टा चारित्रीक आरोप र धम्की आदि भावनात्मक चोट पुऱ्याउने कार्य पर्दछन् । जसको कारणले महिलाको आत्मबल घट्ने समाजमा घुलमिल हुन नसक्ने तनाव उत्पन्न भई डिप्रेसनमा आउने र अन्तमा आत्महत्या गर्न अग्रसर बन्ने अवस्था आउँदछ ।

मनोवैज्ञानिक हिंसा सबै वर्ग, जात, पेशा, धर्म भुगोलमा व्यप्त रहेको पाइन्छ । यस्ता हिंसा जन्य कार्यले महिलाको जीवनमा बहुपक्षिय असर परेको हुन्छ भने परिवार, समाज र देशलाई नै अस्वस्थ तथा पछ्यौटे बनाएको हुन्छ । समाजमा घरेलु हिंसा, शारिरीक हिंसा, यौनिक हिंसा मुल वा स्पष्ट रूपमा देखिएको छ तर मनोवैज्ञानिक हिंसालाई हिंसाको रूपमा अगाडि ल्याइएको छैन तर मनोवैज्ञानिक हिंसाले महिलालाई भित्री रूपमा पिडा भइरहेको हुन्छ । देशका अन्य स्थानमा जस्तै नेपालको विकासित मध्येको शहर पोखरा लेखनाथ महानगरपालिका वडा नं. ९ अर्न्तगत कृष्णटोलका महिलाहरुको सामाजिक अवस्था र उनीहरु माथि हुने गरेका मनोवैज्ञानिक हिंसाको स्वरुप, कारण र असरहरुको अध्ययन गरिएको छ । अर्न्तवार्ताको माध्यमद्वारा हिंसा पिडित महिलाहरु हिंसामा पर्नुको कारण असर र रोकथाम प्रतिको उत्तरदाताको धारणा यथार्थ प्रष्ट पारिएको छ । अन्तमा यस प्रकारका हिंसाहरु रोकन चल्नुपर्ने कदमहरु समेत सुझाव लिइएको छ ।

यस अध्ययनको उद्देश्य महिला विरुद्ध हुने मनोवैज्ञानिक हिंसाको स्वरुप पत्ता लगाउने, महिलाहरु मनोवैज्ञानिक हिंसामा पर्नुका कारण र असरको खोजी गर्न मनोवैज्ञानिक हिंसा सम्बन्धि केही मात्रामा शोध पत्रको रूपमा अध्ययन भएको छ जुन चाहि कुनै कथालाई आधार मानेर मात्र लेखिएको छ र द्वितीय श्रोतको प्रयोग गरिएको छ । कार्य क्षेत्र तोकेर कार्य क्षेत्रबाट नै अध्ययन गरिएको छैन । धेरै जसो सोध पत्रहरु घरेलु हिंसाको बारेमा अध्ययन गरिएको हुँदा यो सोधपत्र कार्य क्षेत्रमा नै पुगेर पिडित उत्तरदाताको रायलाई

जस्ताको तस्तै अध्ययन गरि तथ्याङ्क संकलन मनोवैज्ञानिक हिंसाका स्वरूप, कारण र असरहरु पत्ता लगाइएको छ ।

यस अध्ययनमा वर्णनात्मक एवं विश्लेषणात्मक अनुसन्धान ढाँचा प्रयोग गरिएको छ । तथ्याङ्क संकलन स्थलगत सर्वेक्षणबाट गरिएको छ । जम्मा २०३ घरधुरी मध्ये १३२ घरधुरीका १३२ महिलाहरुलाई सम्भाव्यता नमुना छनौटको माध्यमबाट छनौट गरि अध्ययन गरिएको छ । अन्तर्वार्ता अनुसूचि (१३२ जना) र वैयक्तिक अध्ययन १३२ जना मध्ये ९जना लिइएको छ । दृष्टिकोण (हेराई), बोलाई (भाषा), धम्क, आरोप, बहुविवाह, घर निकाला आदि मनोवैज्ञानिक हिंसाका स्वरूपहरु रहेका छन् । सबै स्वरूपलाई हेर्दा ११३ जना वा ८४.८४% महिलाहरु हेराइबाट पिडित भएका छन् । मनोवैज्ञानिक हिंसामा पर्नुका सबै कारणहरु केलाउदा श्रीमानले मदिरा सेवान गर्नाले मनोवैज्ञानिक हिंसा पिडित भयौ भन्ने १०८ वा ८१% रहेका छन् र महिलाहरुमा परेको असरलाई केलाउदा आत्मबल घटेको छ भन्ने महिला बढी देखिएका छन् । १३२ जना मध्ये ११२ जना वा ८४% रहेका पाइएको छ ।

जुनसुकै प्रकारका हिंसा भएतापनि हिंसाले पहिला मानसिक असर पारेको हुन्छ तर कुनै पनि सोधपत्रमा यसको सही व्याख्या पाइएको छैन । घरेलु हिंसा, यौन हिंसा, शारिरीक हिंसा आदिम पर्दा अरुले देख्न सक्छन् तर मनोवैज्ञानिक हिंसा भङ्गा देख्न सकिन्न । यसकारण महिलामा कस्तो असर परेको छ भन्ने कुरा अवगत नभएको यस सम्बन्धि धेरै अध्यायन अनुसन्धान नभएको आजको सान्दर्भिक र संवेदनशिल विषय भएको हुँदा यस सम्बन्धि अध्ययन अनुसन्धान गर्नु आवश्यक ठानेकी छु ।

विषय सूची

शीर्षक	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	I
स्वीकृति पत्र	II
कृतज्ञता ज्ञापन	III
विषय सूची	IV
तालिका सूची	VII
शोधसार	VIII
अध्याय - एक परिचय	१-९
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ हिंसाको परिभाषा	३
१.३ हिंसाको प्रकार	४
१.४ समस्याको कथन	७
१.५ अध्ययनको उद्देश्य	७
१.६ अध्ययनको औचित्य र महत्व	८
१.७ अध्ययनको सिमा	९
अध्याय- दुई पूर्वसहितको अध्यायन	१०-३२
२.१ लौङ्गिक विभिन्नतालाई व्याख्या	१०
२.२ महिला भेदभाव विरुद्ध विकास गरिएका अन्तराष्ट्रिय सन्धिहरू र नेपालको प्रतिवद्धता	११
२.३ लौङ्गिक समानता र महिला सशक्तिकरणका लागि अन्तराष्ट्रिय प्रयासहरू	१३
२.४ महिला हिंसा उन्मुलन सम्बन्धि अन्तराष्ट्रिय घोषणा	१४
२.५ नेपालको सन्दर्भमा महिलाविरुद्धको हिंसा	१६
२.६ महिला माथि हिंसा विश्व सन्दर्भमा	१७
२.७ विकासको लैङ्गिक दृष्टिकोण	१८
२.८ पितृसत्तात्मक समाज र महिला हिंसा	१९
२.९ सैद्धान्तिक पुनरावलोकन	२०
२.१० महिलावादी सिद्धान्तहरू	२१

२.११	पूर्व अध्ययनको समिक्षा	२३
२.१२	अवधारणात्मक सैद्धान्तिक आधारमा	३२
२.१३	अवधारणात्मक खाका स्वरूपको आधारमा	३२
अध्याय - तीन अनुसन्धान विधि		३४-३६
३.१	अध्ययन क्षेत्रको छनौटको औचित्य	३४
३.२	अध्ययन ढाँचा	३४
३.३	अध्यायनको समग्र र नमुना	३४
३.४	तथ्याङ्क श्रोत र प्रकृति	३४
३.५	तथ्याङ्क संकलन विधि	३५
३.६	तथ्याङ्क विश्लेषण र प्रस्तुतिकरण	३५
अध्याय चार अध्ययन क्षेत्रको चिनारी तथा सामाजिक र आर्थिक अवस्था		३६-३७
४.१	अध्यायनको क्षेत्रको परिचय तथा चिनारी	३६
४.२	सामान्य जनसंख्या जानकारी	३६
४.३	उत्तरदातको उमेर विवरण	३६
४.४	उत्तरदाताको पारिवारिक संरचना	३७
अध्याय पाँच मनोवैज्ञानिक हिंसाका स्वरूप, कारण र असरहरू		४१-५५
५.१	हिंसाका स्वरूपहरू	४१
५.२	हिंसाका कारणहरू	४७
५.३	मनोवैज्ञानिक हिंसाका असरहरू	५०
५.४	महिला विरुद्धको हिंसा रोकथामका बारेमा धारणा	५४
५.५	कानूनी व्यवस्था तथा सम्बन्धित संघ संस्थाको बारेमा जानकारी	५५
अध्याय छ सारांश, निष्कर्ष र सुझावहरू		५७-६६
६.१.	सारांश	५७
६.२	अध्ययनबाट प्राप्त नतिजाहरू	५९
६.३	निष्कर्ष	६२
६.४	सुझावहरू	६३
सन्दर्भ सामाग्रीहरू		

तालिका सूची

तालिका नं.	पेज नं.
४.१: उमेर आधारमा उत्तरदाताको विवरण	३६
४.२: शैक्षिक स्तरको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	३७
४.३: परिवारिक संरचना	३७
४.४: जातिय संरचना	३८
४.५: पेशागत आधारमा	३८
४.६: विवाहको स्वरूपको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	३९
४.७: उत्तरदाताको वैवाहिक स्थितिको आधारमा	३९
४.८: सन्तान उत्पादनको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	३९
४.९: धर्मको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४०
५.१: मनोवैज्ञानिक हिंसाका स्वरूप चरित्रीक आक्षेपबाट पिडित भएका	४२
५.२: मनोवैज्ञानिक हिंसाका स्वरूप यौनजन्य हेराई	४३
५.३: मनोवैज्ञानिक हिंसाका स्वरूप धम्की पिडित	४४
५.४: मनोवैज्ञानिक हिंसाका स्वरूप बोलाई (भाषा)	४५
५.५: मनोवैज्ञानिक हिंसाका स्वरूप दाइजो प्रताडना	४६
५.६: मनोवैज्ञानिक हिंसाका स्वरूप श्रीमानको बहुविवाह	४६
५.७: मनोवैज्ञानिक हिंसामा पर्ने पिडकहरू	४७
५.८: हिंसामा पर्नुका कारण अशिक्षा	४७
५.९: हिंसामा पर्नुका कारण गरिबी	४८
५.१०: हिंसामा पर्नुका कारण मदिरा सेवन	४९
५.११: हिंसामा पर्नुका कारण पेशा वा आधारमा	४९
५.१२: लैङ्गिक विभेद	५०
५.१३: टोलाउने, भस्किने, डराउने	५१
५.१४: आत्मबल घट्नु	५१
५.१५: मानसिक असन्तुलन र तनाव हुनु	५२
५.१६: विभिन्न प्रकारका रोगको आक्रमणबाट औषधी सेवन	५२
५.१७: हिंसाको विरोध नगर्नुको कारण	५३

५.१८: हिंसामा परेपछि पिडकले गर्ने उजुरी विवरण	५३
५.१९: महिलामा कानुनी व्यवस्था सम्बन्धि जानकारी	५५